

Työttömien toimittajien ja keskijohdon selviytyminen 1990-luvun laman aikana

Ammattiryhmittäinen pitkittäistutkimus

PETTERI RAITO & EERO LAHELMA

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan toimittajien ja keskijohtoon kuuluvien päälliköiden työttömyyskokemusten muodostumista ja työttömyydessä selviytymistä 1990-luvun alkupuolen laman aikana. Tutkimuksessa hyödynnetään laadullista pitkittäisaineistoa. Ammattiryhmien ja erityisesti toimihenkilöiden työttömyyttä on tutkittu vain vähän.

1990-luvun lama oli Suomen työmarkkinahistoriassa poikkeuksellinen ajanjakso. Työttömyys kasvoi nopeasti vuoden 1990 alle 100 000 työttömästä vuoden 1994 alkupuolen yli puoleen miljoonaan. Työttömyysaste oli korkeimmillaan 18 prosenttia (Työvoimatilasto, vuosikatsaus 1990; Työvoimatilasto, vuosikatsaus 1994). Toisin kuin aikaisempien lamajaksojen aikana, työttömyys levisi kaikkien ammatti- ja ikäryhmien ongelmaksi ja pitkäaikaistyöttömyys alkoi lisääntyä. Tämä oli suurelta osin seurausta virheellisestä talouspolitiikasta, jossa työttömyyden annettiin vapaasti kasvaa vuosina 1991–1993. (Klander 2001, 132–133.) Lamajakso jäi lopulta melko lyhyeksi. Vakavimmat huono-osaisuuden leviämisen ja kasautumisen sekä syrjäytymisen ennusteet ja uhkakuvat eivät toteutuneet. (Vähätalo 1998, 158.) Lamalla on kuitenkin todettu olleen yksilöiden kannalta myös kauaskantoisia kielteisiä taloudellisia ja sosiaalisia seurauksia. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 178.)

Työttömyydessä selviytymistä ajatellen lama muodosti luonnollisen koeeasetelman; työttömien määrä kasvoi voimakkaasti laman syvennyksessä vuosina 1991–1992. Osa pysyi työttömänä pitkään, osa työllistyi uudestaan. Laman aika-

na työnhakijoita oli moninkertaisesti enemmän kuin avoimia työpaikkoja. Esimerkiksi vuonna 1994 avoimia työpaikkoja oli keskimäärin 7 362 kuukaudessa. Työttömiä työnhakijoita oli samaan aikaan 494 248. Lisäksi osa ansiotöissä olleista haki töitä, jolloin työnhakijoita oli vuonna 1994 kaikkiaan keskimäärin 720 999 kuukaudessa. (Suomen tilastollinen vuosikirja 1996.)

Yksilötasolla selviytyminen saattoi onnistua vain työllistymällä uudelleen, siirtymällä eläkkeelle tai koulutukseen, elämisellä yhteiskunnan tukimekanismien varassa tai sopeutumalla työmarkkinoiden ulkopuolelle. Niistä mikään ei kuitenkaan taannut selviytymisen hyvää laatua. Työttömyyden aiheuttama ongelma oli todellinen, vaikeasti ratkaistavissa ja usein pitkittyvä. Voidaan arvioida, että laman pitkä varjo näkyi sitä seuranneena pitkäaikaistyöttömyyden hitaana alentumisena ja sen pysyväksi ilmiöksi muodostumisena sekä marginaalisten työmarkkina-asemien yleistymisenä.

Teoreettinen tausta ja tutkimuksen kohdentuminen

Työttömyystutkimuksen perinteessä voidaan erottaa kolme teoreettista näkökulmaa, jotka ovat ohjanneet tämän tutkimuksen analyysia ja tulkintoja: 1) kurjistuminen, 2) toiminnan rajoittuminen ja 3) sosiaalinen ulkopuolelle jääminen.

Kurjistumisen käsite tuotiin työttömyyden tutkimukseen ensimmäisen kerran 1930-luvulla etnografisia menetelmiä soveltaneessa ja kehittäneessä, klassikon asemaan nousseessa Ma-

rienthal-tutkimuksessa (Jahoda & al. 2002). Siinä työttömyys nähtiin talouden heikentymisen seurauksena vuorovaikutusta rappeuttavaksi ja henkistä pahoinvointia aiheuttavaksi kurjistumiseksi. Kysymys ei kuitenkaan ollut deterministisestä kehityksestä, sillä osa työttömistä luokiteltiin myös murtumattomiksi. Marienthal-tutkija Marie Jahoda palasi työttömyyden analyysiin 1980-luvulla ja kehitti *suhteellisen piilokurjistumisen hypoteesin* (1982), jolla on ollut suuri vaikutus nykyaikaiseen työttömyyden tutkimukseen. Hypoteesin mukaan työttömyys on menetykskokemus, jonka sisältö muodostuu ansiotyön tarkoittamattomien piilofunktioiden eli kokemusten kategorioiden puuttumisesta. Nämä kategoriat ovat 1) ajan jäsentymisen, 2) sosiaaliset kontaktit, 3) yksilötasoa laajemmat päämäärät, 4) status ja identiteetti sekä 5) edellytetty aktiivisuus ja kontrolli. (Jahoda 1982, 59.) Ansioityö on Jahodan (1998, 17) mukaan yhteiskunnan vallitseva, joskaan ei ainut näitä kokemuksia tuottava instituutio. Ihmiset pitävät kategorioiden mukaisia kokemuksia tarpeellisina ja kärsivät niiden puuttumisesta.

David Fryer ja Roy Payne (1984) muotoilivat *toiminnan rajoittumisen hypoteesin* työttömyyden taloudelliset seuraukset sivuuttavan suhteellisen piilokurjistumisen hypoteesin kritiikiksi. Toiminnan rajoittumisessa korostetaan talousvälitteisen köyhyyden ja elämänuran katkoksen merkitystä työttömyydestä aiheutuvassa henkisen hyvinvoinnin alentumisessa. Yksilön päämäärätietoiseksi ja aktiiviseksi toimijaksi sekä työttömyyden tulevaisuuden suunnitelmia vaarantavaksi ja suunnittelemissa vaikeuttavaksi asetelmaksi hahmottavalla käsitteellä on yhtymäkohtansa E Wight Bakken 1930-luvulla toteuttamiin tutkimuksiin. (Bakke 1969; Fryer 1992, 201.)

Vaikka nämä hypoteesit hahmottavat työttömyyttä eri tasoilla ja näkökulmista, päättyivät niiden kehittäjät kompromissiin. Tämä ilmenee Fryerin tekemissä Jahodan haastatteluissa (1986; 1998), joissa molemmat näkökulmat osoittautuivat työttömyystutkimuksessa käyttökelpoisiksi. Myös myöhemmissä tutkimuksissa on päädytty samankaltaisiin tuloksiin. Toiminnan rajoittuminen on saanut enemmän tukea osakseen kuin pelkkä suhteellinen piilokurjistuminen (Warr 1987; Halvorsen 1998; Creed & Clisch 2005; Creed & Muller 2006; Selenko & al. 2011). Tiivistetysti voidaan arvioida, että suhteellinen pii-

lokurjistuminen auttaa ymmärtämään työttömyyden seurauksia ja toiminnan rajoittuminen työttömien reaktioita. (Lahelma 1994, 8.)

Kriittinen vuoropuhelu hypoteesien välillä johti työttömyyden erottumiseen erilliseksi tutkimusalueeksi köyhyystutkimuksesta. Jahoda (1982, 58) sivuutti talouden hypoteesissaan siksi, että Marienthalissa 1930-luvulla havaittua absoluuttista kurjistumista ei 1980-luvulla ollut enää nähtävissä, sillä yhteiskuntien tukimekanismit olivat kehittyneet. Fryer puolestaan sijoitti talousnäkökulman institutionaalisesti formuloidun työttömyystutkimuksen sisälle. Työttömyys rajautui omaksi tutkimusalueekseen, jonka sisällä ansiotyön ei-materiaaliset merkitykset jäivät taloustekijöiden rinnalla pysyväksi osaksi työttömyyden vaikutusten tarkastelua.

Jahoda tunnisti yhteiskunnan rakenteelliset tekijät, mutta ei suoranaisesti kytkenyt ansiotyön instituutiota työmarkkinoiden ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Fryerin terä puolestaan on yhteiskriittisessä sosiaalipsykologiassa, jonka tavoitteena ei ole vain tutkia ja dokumentoida ahdistusta, vaan tarjota heikoimmassa asemassa oleville keinoja selviytymiseen (Fryer & Fagan 2003).

Työttömyyden kokemista ja selviytymistä muovaavat talouden ja ansiotyön merkitysten lisäksi työmarkkinoiden tilanne (Burchell 1994, 207–209), yhteiskunnan suodattavat mekanismit (Vähätalo 1998) ja sosiaalisen ulkopuolelle jäämisen eri muodot (Kronauer 1998). Suodattavat mekanismit tukevat, ohjaavat ja rajoittavat selviytymistä esimerkiksi työttömyysturvan sekä työvoima-, koulutus- ja asuntopolitiikan säädöksiin ja välinein (Vähätalo 1998), ja ne ovat yhteydessä arjen jäsentymiseen. Tässä tutkimuksessa hyödynnetty *sosiaalisen ulkopuolelle jäämisen malli* käsittää työmarkkinoilla tapahtuvan, taloudellisen, institutionaalisen, kulttuurisen ja maantieteellisen ulkopuolelle jäämisen, sosiaalisen eristymisen sekä näiden eri tavoin muodostuvat ja kasautuvat yhdistelmät. (Kronauer 1998, 62–67; Kieselbach 2003.)

Tutkimuksessa työttömyys ymmärretään yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, joka suhdanteista ja rakenteista välittyä yksilötasolle arkielämän ongelmaksi ja jonka yksilöt voivat ratkaista vain suhteessa yhteiskunnalliseen toimintaympäristöön. Työttömyys oletettavasti on useimmille, mutta ei kaikille, menetykskokemus, joka joh-

taa useimmilla, mutta ei kaikilla, taloudelliseen ja henkiseen kurjistumiseen ja syrjäytymisriskin kohoamiseen. Kurjistumisen ei oleteta toteutuvan deterministisesti, eikä työttömyyden oleteta johtavan jatkuvasti kasautuvaan kurjistumiseen. Tärkeitä selviytymiseen yhteydessä olevia tekijöitä ovat ansiotyö, talous, henkinen hyvinvointi ja toimintakyky.

Tutkimus kohdentuu melko vähän tutkittuun toimihenkilötyöttömyyteen niin, että sen sisällä huomio kiinnitetään kahteen vertailtavissa olevaan ammattiryhmään. Pääryhmä ovat toimittajat, joille on ominaista mahdollisuus myydä osaamista työttömänä pienissä erissä juttu kerrallaan freelancerina. Toisen ammattiryhmän muodostavat keskitason johtavista asemista työttömäksi jääneet päälliköt, joiden työttömyys ja työttömyyden kokemuksen muodostuminen alkoivat melko suoraviivaisena siirtymisenä ei-työllisyyden tilaan. Näin ollen ammattiryhmien työttömyyden lähtökohdat oletettavasti eriytyivät, jolloin tarkastelu suunnattiin yksilöiden selviytymiseen pidemmällä aikavälillä.

Tutkimuksen pääkysymys on, miten ammatista, ammatillinen osaaminen ja orientatio sekä niihin nojaava ammatillinen identiteetti ovat yhteydessä työttömäksi jääneiden toimittajien ja päälliköiden työttömyyden kokemiseen ja työttömyydessä selviytymiseen. Tutkimuksessa tarkastellaan myös työttömyyden kokemuksen muodostumista muovaavia tekijöitä.

Aineisto ja menetelmät

Tutkimuksen laadullinen aineisto ja tutkimusjoukko (n = 34) on poimittu laman syvimpänä vuonna 1993 Kansanrunousarkistoon kerätystä *Työttömän tarina* kirjoituskilpailusta. Samaa aineistoa ovat tutkimuskäytössä hyödyntäneet Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski (1998), ja siitä on koottu antologia (Laaksonen & Piela 1993). Koko aineistossa on lähes 1 200 työttömän tarinat. Näistä poimittiin toimittajat (n = 15) ja keskijohdon päälliköt (n = 19). Toimittajien ryhmässä on 11 naista ja neljä miestä. Päällikköryhmässä on 11 miestä ja kahdeksan naista. Tämä ryhmä on sisäisesti täydennetty toimihenkilöuralle tähänneillä nuoremmilla henkilöillä (n = 7), millä parannettiin vertailtavuutta toimittajien ryhmään.

Koko tutkimusjoukkoa pyydettiin vuonna 1995 kirjoittamaan tai kertomaan jatko-osa ”työttömän tarinalle”, josta koostuvan aineiston laajuus on noin 2 000 konekirjoitusliuskaa. Vuonna 1995 tutkimusjoukko (n = 31) vastasi myös postitse lähetettyyn kyselylomakkeeseen, jossa esitettiin kysymyksiä toiminnasta työmarkkinoilla, koulutuksesta, taloudesta ja koetusta terveydestä. Vuonna 2011 toteutettiin postitse seurantakysely, joka toisti vuoden 1995 kyselylomakkeen sisällön. Lisäksi lomakkeessa oli kysymykset elämäkulusta ja sen arvioimisesta ennen muuta työmarkkinoilla ja mahdollisina eläkkeelle siirtymisen tapahtumina. Seuranta-kyselyyn saatiin 22 vastausta. Vuoden 1995 tutkimusjoukosta vuonna 2011 tavoitettavissa olleiden jäsenten perusteella laskettu vastausprosentti oli 79. Aineiston keruun samoin kuin tutkimusjoukon valinnan Työttömän tarina -aineistosta on kokonaisuudessaan tehnyt tämän artikkelin ensimmäinen kirjoittaja.

Tutkimusaineiston ydin koostuu kahdessa ajallisessa pisteessä kerätyistä temaattisista työttömi- en tarinoista. Kirjoitetut ja kerrotut tarinat käsitetään tietoisesti ja tavoitteellisesti konstruoiduiksi kuvauksiksi kokemuksina välittyneestä eletystä elämästä. (Vilkko 1990, 82–85; Bruner 2004; Sulkunen & Törrönen 1997, 14–18; Kortteinen & Tuomikoski 1998, 22.) Aineiston perusteella ei pyritä yleistyksiin, mutta sen sisällä voidaan etsiä toistuvuutta ja selviytymiseen yhteydessä olevia tekijöitä. Niiden todentamisen jälkeen on mahdollista tarkentaa ja vahvistaa oletuksia työttömyydessä selviytymisestä ajassa etenevänä prosessina.

Aineiston analyysi toteutettiin temaattisen ryhmittelyn menetelmällä, joka tiivistetysti kuvattuna sisälsi aineiston pelkistämisen ja tutkimusongelmaan vastaamisen. (Alasuutari 1994, 30–31, 34–35). Analyysi eteni toimijakeskeisesti siten, että tarkasteltavana oli yksi tutkimusjoukon jäsen ja tarina kerrallaan, jolloin esitutkimuksen, aineiston ja teoreettisen viitekehyksen perusteella johdettujen teemojen alle hahmotui kokonaisuuksia yksi kerrallaan. Näin saatiin koottua myös tutkimusongelman kannalta tärkeät yksilötason prosessit siten, että niitä pystyttiin vertailemaan tutkimusjoukossa. Tarkasteltavat pääteemat ovat 1) toiminta työmarkkinoilla, 2) henkinen hyvinvointi, suhteellinen piilokurjistuminen, toiminnan rajoittuminen, suodatta-

vat mekanismit ja 3) selviytyminen. Niiden alla tarkasteltiin myös työyhteisöjä, irtisanomisen tapaa, taloutta, perhettä ja vuorovaikutusta, muuta vuorovaikutusta ja terveystyöyhtymistä.

Aineiston analyysia täydennettiin erillisellä ja osittaisella tekstianalyysilla tulkintateorian välineitä hyödyntäen (Sulkunen & Törrönen 1997, 97–98, 109–118). Tärkein tutkimustehtävä oli muodostaa käsitys tutkimusjoukosta työttömien tarinoiden kirjoittavina ja kertovina subjekteina ja arvioida näiden mahdollisia tietoisia kerronnallisia pyrkimyksiä ja tavoitteita.

Kvalitatiivisen tutkimuksen kentässä tutkimus voidaan paikantaa Daniel Bertaux'n ja Martin Kohlin (1984, 215) esittämän elämäkerranäkökulman perusteella, jolloin tutkimuksen kohteena yleistetyllä tasolla ovat elämänkulun kuvaukset sosiaalisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa. Tarkemmin kysymys on tutkimusspesiifiin teoreettiseen taustaan nojaavasta työttömyystutkimuksesta, jonka laadullinen aineisto sisältää omaelämäkerrallisia piirteitä. Laajempi tarkastelu aiheesta sisältyy väitöskirjatutkimukseen (Raito 2012, 89–90), jota tässä artikkelissa hyödynnetään.

Työttömyydessä selviytyminen

Tutkimusjoukon jäsenten kuvailemana työttömät eivät olleet vain joko aktiivisia tai passiivisia, vaan työttömyyden pitkittyessä he olivat sekä aktiivisia ja passiivisia siten, että selviytymistyyppit vaihtelivat ja vuorottelivat. Selviytymistyyppi saattoi 3–4 vuoden aikana edetä hyvää selviytymistä ilmentävästä aktiivisesta toiminnasta työmarkkinoilla (Fryer & Payne 1984; Halvorsen 1999) kasautuneiden epäonnistumisten jälkeen työmarkkinoilta vetäytymiseen ja siitä mahdollisuuksien menettämisen kokemuksen jälkeen alistumiseen (Warr & Jackson 1987; Jahoda & al. 2002, 53). Alistuminen ei kuitenkaan edustanut muutoksen päätepistettä, vaan uusien mahdollisuuksien havaitsemisen, niihin tarttumisen ja onnistumisten jälkeen voitiin jälleen palata selviytyjän rooliin. Tämäkään ei ollut kehityksen päätepiste, vaan selviytymisen haasteet muotoutuivat ajan oloon kerta kerralta uudelleen 1990-luvun alkupuolen lamakontekstissa.

Erityisen selvästi selviytymistyyppien vaihtelu ilmeni toimittajien kuvailemassa freelance-toiminnassa, jossa ideoiden ja juttujen kaupaksi saa-

minen vahvisti käsitystä selviytymisen mahdollisuuksista ja edisti henkisen hyvinvoinnin kohoamista ja vireää toimintaa. Sitä vastoin toistuvien kielteisten vastausten saaminen heikensi käsitystä selviytymisen mahdollisuuksista ja johti henkisen hyvinvoinnin alentumiseen ja toiminnan rajoittumiseen. Seuraava lainaus kuvaa prosessia epäonnistumisten näkökulmasta.

(...) ei enää jaksakaan sitä turpiinottotilannetta, että ei me olla kiinnostuneita, että antaa olla. Sekin voi sitten olla, että on tavallaan antanutkin sen oman piirinsä su-pistua.

toimittajiamies, nro 23

Freelance-markkinat alkoivat vuonna 1995 osoittaa elpymisen merkkejä, ja toimittajat kuvailivat freelance-toiminnan vireytymistä eli tarttumista havaittuun selviytymisen mahdollisuuteen.

Vaikka hommia on ollut vähemmän, niin kyllä se omanarvontunnon perusta on, että on alalla todella näkyvissä mukana. Se on hyvä, että on mukana alalla, jossa tällainen toiminta on mahdollista. Jos paperilinjalta jää työttömäksi, niin kotitalliin ei voi paperitehdasta perustaa. Se on totaalista tekemättömyyttä.

toimittajiamies, nro 7

Selviytymisen mahdollisuus koetaan sinänsä kannustavaksi. Se on yhteydessä henkisen hyvinvoinnin kohoamiseen ja toiminnan vireytymiseen työttömyyden aikana. Selviytyminen on prosessi. Elämänkulun konkreettisten sisältöjen ja siinä vaikuttavien tekijöiden ajallinen hahmottaminen avaa syvemmän ymmärryksen työttömyyden kokemuksen muodostumiseen ja työttömyydessä selviytymiseen kuin karkeistavat, yksilöt hyvin ja huonosti menestyviin jaottelevat tyypologiat. Pyrkimys selviytymiseen voi olla yksilötasolla olemassa silloinkin, kun sen toteuttamiselle ei havaita toimintaympäristössä mahdollisuuksia. Passiiviselta vaikuttava toiminta ei siten välttämättä merkitse alistumista. Kyseessä voi myös olla harkittu työmarkkinoilta vetäytyminen, jolloin toiminta on edelleen aktiivista mutta kohdistuu esimerkiksi selviytymisen kannalta tärkeään toimintakyvyn ylläpitämiseen.

Ammattitausta ja selviytyminen

Kun tarkastellaan, mistä näkökulmasta ja millä tasolla tutkittavat kuvailivat selviytymisen mahdollisuuksia, voidaan havaita ammattitautan oletettua suurempi merkitys. Ammattitau-

ta, uralla kertynyt osaaminen ja niihin nojaava ammatti-identiteetti muodostivat tärkeimmän perustan työttömien toimittajien ja päälliköiden työmarkkinoilla tekemille valinnoille. Tämä ilmeni siten, että valinnat toistuivat ja ammattitaustan yhteys selviytymiskäyttäytymiseen säilyi myös pitkittyvässä työttömyydessä. Toimittajien ja päälliköiden toiminta työttömänä työmarkkinoilla eriytyi ja oli yhteydessä ammattien ominaispiirteisiin. Toimittajilla kysymys oli siitä, mitä työssä voi tehdä. Päälliköillä asetelma määrittyi työuran sekä uhrautuvalla työasenteella ja tekemisellä saavutetun menestyksen perusteella.

Toimittajat tavoittelivat toimeentuloa omassa ammatissa freelancerina tai lyhyitä sijaisuuksia tehden. Päälliköiden työmarkkinoilla kuvattu toiminta sen sijaan sisälsi vakinaisen ansiotyön hakemisen, ammattikvalifikaatioiden vahvistamisen ja joissain tapauksissa yrittäjäksi ryhtymisen. Muun kuin oman ammatin kokeilemisesta tai uudelle alalle kouluttautumista alettiin harkita vasta sitten, kun kokemus oli, että omaksi koetulla alalla ei ollut selviytymisen mahdollisuuksia. Jos kokeiluihin ryhtymisessä tai toteuttamisessa koettiin hankaluuksia, palattiin nopeasti omaksi koetun ammatin varassa toimimiseen. Tiivistettynä työttömyyden ongelma pyrittiin ratkaisemaan aikaisemman työuran mukaiseen toimittajan ja päällikön osaamiseen ja identiteettiin nojaten sekä aikaisemman työuran mukaista toimittajan ja päällikön asemaa tavoitellen.

Vain kirjoittaminen on jäänyt ja elää vahvana edelleenkin: vielä joskus se elättää ja tämä on ainoa tavoite, visio, päämäärä, elämän tarkoitus tms. Ikävää vain on se, ettei sitä ammattia opeteta kouluissa niin kuin vaikkapa teknikoita ja merkonomeja. Siinä on ensin tehtävä työ, joka sitten hyväksytään taikka sitten ei hyväksytä. Ja minun on taas hyväksyttävä tämä.

toimittajamies, nro 24

Luomastani urasta olen jopa jollain tavalla ylpeä, sillä ”pitkän linjan” kautta kiukuun oksilla, joilla tavallisesti on insinöörejä tai ekonomeja. Olen eräänlainen ”self-made man”, tosin en ilman tukijoukkojen apua (...) Olen kokenut niin suurenmoisia ”ahaa elämyksiä” työsarallani, etten voi vaihtaa niitä pois tai mitata rahassa, enkä hevin unohtaa.

päällikkömies, nro 16

Tutkimusjoukossa subjektiivinen selviytymiskäyttäytyminen nojaa koettuihin vahvuuksiin. Kun työttömyys aiheuttaa elämänuraan katkoksen ja epävarmuutta, koetaan ammatillinen uudelleensuuntautuminen riskialttiimmaksi selviytymisen väyläksi kuin olemassa oleva osaami-

nen. Ammatillinen uudelleensuuntautuminen on työttömänä oletettavasti vaikeampaa kuin vakinaisessa työssä oltaessa ja yksilön kannalta suu-rempi muutosasetelma kuin yleisesti on ajateltu.

Talous ja selviytyminen

Tutkittavien eniten kuvailema työttömyyskoke-
mista ja työttömyydessä selviytymistä muovaava tekijä oli oma taloudellinen tilanne ja sen muutos. Siinä keskeinen asetelma muodostui tulojen ja menojen sekä oman pääoman ja velkapääoman yhtälöstä. Hyvän ja huonon taloustilanteen yhteys henkiseen hyvinvointiin ja selviytymiseen on aikaisemmassa tutkimuksessa osoitettu (McKee-Ryan & al. 2005; Paul & Moser 2009). Tämän tutkimuksen havainnot ovat samansuuntaiset, mutta tarkastelua on tarpeen syventää kiinnittämällä huomio yhteiskunnan suodattaviin tekijöihin ja selviytymisen prosessiin.

Suodattavia tekijöitä tarkasteltaessa muodostui tarkka raja ansiosidonnaisen työttömyysturvan ja perusturvan varassa elämisen välille. Ansiosidonnaisella työttömyysturvalla eläminen kuvailtiin pakon edessä säästämiseksi siten, että kokemus pysyi suhteellisen kurjistumisen alueella. Perusturvan varassa elämistä sen sijaan kuvailtiin köyhyyden ja absoluuttisen kurjistumisen piirtein.

Toimeentulo 116 markan [noin 24 euroa v. 2009]¹ työttömyyskorvauksella on enemmän kuin vaikeaa. (...) Ainakin itsestäni tuntuu joskus kun ketturoin yöllä tuntikausia nälissäni, etten seuraavana päivänä enää voi vastata teoistani.

päällikkönainen, nro 25

Kun selviytymistä tarkasteltiin prosessina, tärkeä piirre oli ansiosidonnaisen työttömyysturvan 500 päivän maksatusjakson elämään tuottama rytmitys. Kun jakso alkoi lähestyä loppua, alkoivat taloushuolet voimistua ja henkinen hyvinvointi alentua. Maksatuksen alkaminen alusta kuuden kuukauden pituiseen tukityöllistymiseen tai työvoimakoulutukseen osallistumalla oli yhteydessä henkisen hyvinvoinnin kohoamiseen niin, että elämistä rajoittavien, mutta vielä siedettävaksi koettujen taloudellisten olosuhteiden tiedet-

¹ Esitetty peruspäiväraha on muunnettu vuoden 2009 euroiksi Tilastokeskuksen rahanarvokerrointa käyttäen (ks. www.stat.fi -> Rahanarvonkerroin 1860–2009).

tiin jatkuvan. Näin ollen oli nähtävissä, kuinka työttömien henkinen hyvinvointi oli yhteydessä yhteiskunnan suodattaviin mekanismeihin ja kuinka henkinen hyvinvointi ajan oloon vaihteli näiden mekanismien ohjailevaa logiikkaa noudattaen.

Prosessinäkökulma toi esiin velkojen merkityksen. Ennen muuta asunovelka saattoi muodostaa kotitalouden taloudellisen romahtamisen riskin riippumatta työttömyysturvan tasosta.

Tilanne oli kammottava, hermoja raastava (...) päätin, että vielä yritän ja toivoin, että saisin itse myytyä asunnon. Sillä jos nyt joutuisin antamaan asunnon välittäjälle myytäväksi, joutuisin niin pahasti miinukselle, että en selviäisi (asuntojen hinnat alueellamme olivat lähteneet laskuun). (...) Voin sanoa, että kuukaudet ennen asunnon myyntiä olivat vaikeimmat koko työttömyyteni aikana niin taloudellisesti kuin muutenkin. Elin kuin kauheassa painajaisessa.

päälikönainen, nro 10

Lainauksessa merkittävää on se, että velkaongelman hoitamisen kuvaillaan muodostuvan toimintaa hallitsevaksi alueeksi. Toiminta työmarkkinoilla hiipui siksi ajaksi, että velkaongelma oli saatu ratkaistua, joten taloustilanne heikensi työmarkkinoilla selviytymisen mahdollisuuksia. Kuvauksessa liittyy myös 1990-luvun alkupuolen asuntomarkkinoiden tilanteeseen: hintojen jyrkkään alentumiseen ja myyntiaikojen pidentymiseen. Se kuitenkin yhdessä muun aineiston kanssa tukee edelleen taloudellisten tekijöiden, henkisen hyvinvoinnin ja toiminnan välisiä yhteyksiä. Uhka talouden heikentymisestä tai romahtamisesta on yhteydessä aktiiviseen toimintaan, mutta toiminta on ulkoapäin pakotettua. Siihen liittyy henkisen hyvinvoinnin alentuminen niin, että sen voi arvioida jossain määrin vaikeuttavan selviytymistä. Jos uhka edelleen toteutuu, liittyy siihen riski henkisen hyvinvoinnin romahtamisesta ja toimintakyvyn menettämisestä.

Havainto on tärkeä toiminnan motivoinnin ja laadun arvioinnissa, ja sitä voidaan tarkastella suhteessa yhteiskunnan aktivointipolitiikkaan, jonka nimissä on tehty esityksiä työttömiin kohdistettavista taloudellisista sanktioista. Sanktiot näyttäisivät ohjaavan työttömiä kohti toimintaa, mutta asetelma on pakottava ja negatiivisesti latautunut. Toiminnan motivaatio perustuu vallitsevan tilanteen heikentymisen estämiselle, kuten esimerkiksi ansiosidonnaiselta päivärahalta perusturvalle putoamisen välttämiseen. Asetelmaa ei koeta kannustavaksi. Päinvastoin sanktioiden

koetaan vaikeuttavan selviytymistä. Ne sisältävät uhkakuvan elämäntilanteen heikentymisestä, ja jos uhkakuva toteutuu, vaikeutuu selviytyminen oletettavasti edelleen. Tämä voi edelleen johtaa toiminnan suuntautumiseen työmarkkinoiden ulkopuolelle ja lisätä sosiaalisen ulkopuolelle jäämisen riskiä (Kronauer 1998). Lopputuloksena voi olla yhteiskunnallisen osallistumisen halukkuuden vähentyminen ja järjestelmän vastaisen asennoitumisen kehittyminen.

Henkinen hyvinvointi, sosiaalinen erottelu, tuki ja selviytyminen

Työttömyyden, henkisen hyvinvoinnin ja selviytymisen yhteyksiä on aikaisemmassa tutkimuksessa tarkasteltu pääosin asettamalla ajalliseksi lähtöpisteeksi työttömyyden alkamisen hetki. Tämä tutkimus kuitenkin tukee käsitystä, jonka mukaan työttömyyden kokemuksen muodostumisen tarkastelu on tarpeen aloittaa jo työttömyyttä edeltävästä ajasta. Tärkeitä tekijöitä silloin ovat irtisanotuksi tuleminen tapahtuma ja irtisanomisaika, joita tässä tutkimuksessa tarkasteltiin sosiaalisen erottelun prosesseina ja niiden yhteyksinä henkiseen hyvinvointiin ja selviytymiseen.

Tutkimus osoittaa henkisen hyvinvoinnin alentumisen yhteyden irtisanomisen tyyppiin. Voimakkain henkisen hyvinvoinnin alentuminen kuvailtiin yksilöön kohdistuvissa irtisanomisissa, jonkin verran lievempi alentuminen osaan työntekijöistä kohdistuvissa irtisanomisissa ja vähäisin kollektiivisissa irtisanomisissa. Irtisanoutumisen yhteys henkisen hyvinvoinnin alentumiseen oli melko vähäinen, jos kysymyksessä oli omaehtoinen ratkaisu, mutta melko suuri, jos se tapahtui pakkoasetelman seurauksena.

Irtisanomistyyppien mukaiset henkisen hyvinvoinnin erot voidaan ymmärtää sosiaalisen erottelun ja työttömän kielteisen luokittelun perusteella. Kollektiivisissa irtisanomisissa sosiaalista erottelua ei työyhteisön sisällä kuvailla, vaan työttömäksi jäävät ovat keskenään samassa kurjaksi kuvatussa tilanteessa. Osaan työntekijöistä kohdistuvissa irtisanomisissa sosiaalinen erottelu kuvataan konkreettisesti, jolloin työttömäksi jäävät luokitellaan työyhteisöissä kielteiseksi koetu in sisällöin keskenään melko samantasoisesti. Tämä tehdään niin, että luokittelun ydinalue on ammattitaidon kyseenalaistuminen ja työttömi-

si jäävien huonomuus suhteessa töihin jääviin. Yksilöön kohdistuvissa irtisanomisissa kuvaillaan edellisen lisäksi usein irtisanojan suoraan irtisanottavan henkilöön kohdistama kielteinen arviointi tai muutoin loukkaavaksi koettu irtisanomistapahtuma.

Avaintekijä sosiaalisen erottelun muodostumisessa oli irtisanomisiin liitetty joko ääneen lausuttu tai hiljaisesti otaksuttu käsitys siitä, että työnantaja oli valinnut käyttöönsä mahdollisimman hyödyllisen ja ammattitaitoisen joukon. Irtisanotut yrittivät tarinoissaan puolustaa ammatillista pätevyyttään, mutta jäivät käsityksensä kanssa työyhteisöissä yksinäiseen asemaan. Erottelu töihin jääviin ja työttömiin kuvailtiin jyrkäksi ja pysyväksi sosiaalisesti luokitteluksi ja vuorovaikutuksen katkeamiseksi.

Tarkastelun anti on työttömyydessä selviytymisen lähtökohtien erottelevassa hahmottamisessa. Työttömät ovat työttömyyden alkaessa keskenään eri tasoilla olevissa, pääsääntöisesti alentuneissa henkisen hyvinvoinnin tiloissa. Alentuminen puolestaan liittyy suoraan työpaikan vuorovaikutuksessa koettuun sosiaaliseen erotteluun, ei pelkästään työttömäksi jäämisestä seuraaviin taloudellisiin uhkiin tai ansiotyön menettämiseen.

Seuraava lainaus kuvaa kokoavasti työttömäksi jäämisen kokemuksen subjektiivisia lähtökoh-
tia tutkimusjoukossa.

Mitkään sanat eivät riitä kertomaan niitä mielenmyl-
leryksiä, joihin jouduin tuona hetkenä. Elämäni yksi
vankka peruspilari oli ollut ansiotyö kodin ulkopuo-
lella. Ja nyt se romahti silmänräpäyksessä. Sen muka-
na rapisi monia muita pienempiä tukipylväitä, toiset
perustuksiaan myöten, toiset puoliväliin. Mieliala oli
yhtä kaaosta, ajatuksissa ei ollut ainuttakaan selkeää
kiinnekoh-
taa, kaikki kulminoitui yhteen ainoaan sa-
naan – työtön.

toimittajanainen, nro 5

Lainauksessa tietoisuus elämäkulun, talou-
dellisen tilanteen ja sosiaalisen vuorovaikutuk-
sen muutoksesta on olemassa. Kuitenkin se, mi-
tä kaikkea ja missä mitassa työttömyys tulevai-
suudessa kokemusten ja selviytymisen kannal-
ta merkitsee, jää avoimeksi ja huolta herättäväk-
si kysymykseksi. Ongelma on todellinen, mutta
vain osittain hahmotettavissa ja vaikeasti ratkais-
tavissa. Tästä seuraava työttömyyden kokemuk-
sen ja selviytymisen määrittymisen vaihe on työt-
tömyyden varsinainen alkaminen. Vaikka työttö-
myyden oli tiedetty alkavan, ei siihen kyetty val-
mistautumaan, vaan vasta arki ansiotyötä vail-
la konkretisoi työttömyyden taloudelliset ja so-

siaaliset uhkat sekä henkiset kustannukset. Täl-
tä pohjalta voidaan vielä vertailla tämän tutki-
muksen tuottamia työttömyyden ja henkisen hy-
vinvoinnin yhteyden tuloksia suhteessa aikaisem-
paan tutkimukseen.

Henkinen hyvinvointi alentui pääsääntöises-
ti aikaisemmassa tutkimuksessa kuvatulla taval-
la (Warr 1987, 232). Alentuminen oli voimakas-
ta työttömyyden alussa ja tasaantui noin puolen
vuoden työttömyyden jälkeen ansiotyön aikaa
alemmalle tasolle. Samoin havainto, että henki-
nen hyvinvointi kohoaa uudelleen työllistyttyäessä
työttömyyttä edeltäneelle tasolle, oli yhdenmu-
kainen aikaisempien tutkimusten kanssa (Iver-
sen & Sabroe 1988; Lahelma 1989, 116–117.)

Tarkennuksena aikaisempaan tutkimukseen
voidaan todeta, että tämän tutkimuksen perus-
teella henkinen hyvinvointi vaihtelee herkästi ja
nopeasti toimintaympäristön muuttuessa. Hen-
kisen hyvinvoinnin tasoittuminen ei yksilötasol-
la siten välttämättä toteudu, vaan muutokset voi-
vat jatkua nopeina ja jyrkkinä ja syvyyssvaihte-
lultaan suurina myös työttömyyden pitkittyessä.
Trendinomaisesti voitiin kuitenkin havaita, että
työttömyyden alkuaikana henkisen hyvinvoinnin
muutokset olivat jyrkkiä ja syvyyssvaihtelut suu-
ria, mutta työttömyyden pitkittyessä muutosten
jyrkkyys loiventui ja syvyyssvaihtelu tasoittui.

Toisena tarkennuksena voidaan erotella ta-
paukset, joissa henkinen hyvinvointi ei palautu-
nut uudelleentyöllistymisen jälkeen. Aikaisem-
massa tutkimuksessa havaitun uuden työn epä-
varmuuden (Halvorsen 1998) lisäksi oli havaitta-
vissa, että joustava käyttäytyminen työmarkkinoil-
la, esimerkiksi työskentely toisella paikkakunnalla
ja viikonloppuisin kotona käyminen, saattoi aihe-
uttaa asetelman, jossa samaan aikaan perheen vuo-
rovaikutus vaikeutui eikä ansiotyön taloudellisten
ja sosiaalisten hyötyjen koettu vastaavan odotuk-
sia. Henkinen hyvinvointi pysyi alemmalla tasolla
kuin työttömyyttä edeltäneen ansiotyön aikana.

Ansiotyön ulkopuolista vuorovaikutusta tar-
kasteltiin samasta näkökulmasta kuin irtisano-
mistapahtumia eli sosiaalisena erotteluna ja luo-
kitteluna. Tällöin havaittiin, että henkisen hyvin-
voinnin alentuminen oli yhteydessä työttömän
sosiaalisen erottelun jatkumiseen ja kielteiseen
luokitteluun perheessä sekä muissa läheissuh-
teissa ja viranomaisvuorovaikutuksessa. Hyväksi
koetun sosiaalisen tuen yksi, erityisesti perheis-
sä ja muissa läheissuhteissa havaittu muoto puo-
lestaan oli, että muutoksia ei koettu tapahtuvan.

Kun ilmoitin puolisololleni jääväni työttömäksi, hänen kommenttinsa oli: ”Johan se tiedettiin”. Samalla hän jatkoi ulkoseinän vuorilaudoituksen naulaamista, niin kuin mitään ei olisi tapahtunut. Olin odottanut, että maailma ainakin hätkähtäisi ja maapallo ainakin nyt-kähtäisi kierroksellaan. Mutta vuorilautojen naulaaminen jatkui katastrofi-ilmoituksestani huolimatta, niin miksei sitten itse elämä kaikkineen päivineen.

toimittajanainen, nro 5

Jatkuvuus koettiin sinänsä tärkeäksi. Sen rinnalla parhaaksi sosiaaliseksi tueksi osoittautui yhdistelmä emotionaalista, informatiivista ja instrumentaalista tukea niin, että se toteutui läheissuhteissa ja niiden ulkopuolella. Läheissuhteissa kysymys oli työttömäksi jääneen hyväksytyksi tulemisesta ja osallisuuden kokemuksista. Työmarkkinoita ajatellen kyse oli ammatillisen pätevyyden tunteen tukemisesta. Vastavuoroisuuden näkökulmasta tärkeäksi osoittautui sekä tuen saaminen että mahdollisuus toimia sosiaalisen tuen antajana. Ellei niin tapahtunut, koki työtön sen kykenemättömyytenä toimia sosiaalisesti mielekkäällä tavalla.

Viranomaisvuorovaikutuksessa hyväksi koettussa tuessa oli kysymys toimintaympäristöön ja työttömän kvalifikaatioihin liittyvästä tiedollisesta arvioinnista ja tukemisesta. Työttömän ja viranomaisen työmarkkinoita ja työllistymistä koskevien näkemysten kohtaaminen oli selviytymistä edistävä tekijä, mutta se ei näyttänyt toteutuvan ennen kuin työtön oli pystynyt muodostamaan käsityksen tilanteesta sekä mahdollisuuksista, tavoitteesta ja mielekkästä toimintamallista uudelleen työllistymisen saavuttamiseksi.

Sosiaalisen tuen suhteen tutkimus tukee käsitystä, jonka mukaan työttömyys koettelee ja tuo esiin sitä edeltäneen vuorovaikutuksen laadun, jolloin tendenssinä on työttömyyttä edeltäneiden myönteisten ja kielteisten piirteiden voimistuminen (Lampard 1994, 295–296). Erityisesti perheissä vuorovaikutuksen perusvire näytti olevan tärkeämpi työttömyyden kokemusta muovaava tekijä kuin työttömyyden aikana ilmenneet uudet yksittäiset ongelmat.

Sukupuolirooleja tarkasteltaessa voitiin havaita, että miehet ja naiset reagoivat työttömyyteen paljolti samoilla tavoilla. Äidin ja ammattiroolin yhteensovittaminen kuitenkin aiheutti naisille vanhemman vastuuseen ja kodinhoitamiseen perustuvia ristiriitoja ja työmarkkinoille palaamisen esteitä. Miesten tarinoista vastaavia kuvia ei löytynyt.

Selviytymisen kannalta vaikeimman asetelman näytti muodostavan yksinäisyys ja sosiaalinen tyhjiys. Tällöin tarinoissa kuvailtiin asetelemia, joissa toimintaympäristöstä ei saada selviytymistä tukevia impulsseja. Myös ansiotyön ulkopuolisessa vuorovaikutuksessa kuvaillut ihmissuhteiden rikkoutumiset tai niiden vakavaksi koettu uhka olivat henkisen alentumisen välityksellä yhteydessä toimintakyvyn alentumiseen.

Työttömyys ja selviytyminen vuonna 2011

Vuoden 2011 keväällä toteutettiin seurantakysely, jonka perusteella voitiin tarkentaa vuosien 1993 ja 1995 tarina-aineiston antamaa kuvaa työttömyydestä prosessina. Oletus oli, että vuonna 2011 aikaisemmin koettuun työttömyyteen olisi suhtauduttu ohimenneenä elämänvaiheena ajatuksella ”se oli silloin ja nyt on nyt”. Yleiskuva oli kuitenkin 1990-luvun alkupuolen työttömyyden yhdistyminen monilla tavoilla vuoden 2011 elämäntilanteeseen.

Tärkeä havainto oli, että paluu vakinaiseen ja vakaaseen työsuhteeseen oli toteutunut vain harvoilla. Tyypillistä oli epävakaa asema työmarkkinoilla, työn ja työttömyyden vaihtelu ja päätöiden ketjuuntuminen. Merkille pantavaa oli myös ammatillisen uudelleensuuntautumisen vähäisyys: 22 vastaajasta vain kolme päälliköiden ryhmään kuuluvaa naista ilmoitti vaihtaneensa alaa. He kuitenkin raportoivat olevansa tyytyväisiä uuteen työhönsä. Muutoin tutkimusjoukon jäsenet kuvasivat rakentaneensa työuraa toimittajan tai päällikön ammattien ja osaamisen perusteella niin, että toiminta joko jatkui edelleen tai oli johtanut eläkeläisen asemaan, johon toimittajat edelleen yhdistivät ammattimaisen juttujen kirjoittamisen.

Tulotason alentuminen työttömyyden takia ja sen kielteiseksi koetut seuraukset ovat helposti mielleltävissä. Sen sijaan esimerkiksi kuvaukset irtisanomistapahtuman pitkäaikaisista vaikutuksista henkiseen hyvinvointiin tai viranomaisilta saamatta jääneen tuen merkityksestä nykytilanteen muodostumisessa avaavat jo uuden näköalan siihen, millä tavoin työttömyyden pitkä varjo yksilötasolla ilmenee.

Alkuun olin hyvin masentunut ja tunsin samalla häpeää tilanteeni johdosta. (...) Kesti varmaan kymme-

nen vuotta ennen kuin täysin vapauduin irtisanomisen ikeestä. Tosin näen vieläkin joskus unta työajastani.
päällikkömies, nro 26

Jos olisin saanut ehkä vain vähänkin enemmän tukea, olisin ehkä havainnut, että voin vaihtaa alaa ja koulutautua uudelleen (...) ihminen vain jää kehään pyörimään ja ei ehkä itse näe kaikkia mahdollisuuksia/vaihtoehtoja, jolloin toisen pieni apu voi olla erittäin tärkeä.

päällikkönainen, nro 10

Työttömyyden kokemuksen muodostumisen ymmärtämisessä on tärkeää erotella tilannekohtainen intensiteetti sekä kokemusten pitkittyminen, toistuminen ja kasautuminen, mukaan lukien selviytymiseen yhteydessä olevien tekijöiden mahdollinen puuttuminen. Ongelmakeskeinen tarkastelu osoitti, että työttömyys voi johtaa niin voimakkaaseen henkisen hyvinvoinnin alentumiseen, että toimintakyky lamautuu ja selviytymiseen tähtäävä toiminta lakkaa. Se voi toteutua esimerkiksi irtisanomistapahtuman tuottamana tilannekohtaisena sokkina, mutta taustalla näyttää ennen muuta olevan ongelmien pitkittyminen ja kasautuminen.

Tiivistettynä: toiminnan jatkuvuus edistää selviytymistä. Toisaalta on tärkeää myös havaita, että sinnikäs pyrkimys selviytymiseen voi johtaa taukoamattomaan työntekoon tai työllistymiseen tähtäävään ponnisteluun, uupumiseen ja henkisen hyvinvoinnin ongelmiin. Selviytymistä ajatellen tuloksena voi olla huonompi tilanne kuin niillä työttömillä, jotka ovat pystyneet käyttämään aikaansa rakentavasti myös lepäämiseen. Tutkimusaineisto sisältää kuvauksia sekä uupumiseen ja masentumiseen johtavasta jatkuvasta selviytymiseen tähtäävästä ponnistelemisesta että aikalisän ottamisesta itsensä vaalimiseksi ja siitä seuraavasta henkisestä, fyysisestä ja toiminnan vireytymisestä. Näitä prosesseja oli nähtävissä molemmissa ammattiryhmissä. Ohjelmallisiksi kuvatut itsehoidon prosessit kuitenkin painottuivat tutkimusjoukon naisten tarinoihin.

Yleiskuvaa voidaan rikastaa poikkeustapauksilla, joissa selviytymisen voidaan arvioida onnistuneen hyvin joko työmarkkinoilla tai niiden ulkopuolelle sopeutumisenä. Ensimmäisessä ryhmässä on kolme päällikköä, joista yksi ratkaisi tilanteensa ryhtymällä yrittäjäksi ja toinen freelancer-pohjalla toimivaksi itsensä työllistäjäksi jo vuonna 1995. Kolmas oli tutkimusjoukosta ainoa, joka oli palkattu vakinaiseen johtajatasen ansiotyöhön. Toisessa ryhmässä on kaksi

päällikkönaista ja yksi päällikkömies, joista jokainen sopeutui konstruktiivisesti jo vuonna 1995 työmarkkinoiden ulkopuolelle. Heitä yhdistävä piirre on riskien ottaminen, määrätietoinen henkilökohtaisten arvojen ja tavoitteiden mukaan eläminen sekä kyky itsensä ohjaamiseen. Yksilötason eroja tarkasteltaessa on pidettävä mielessä työmarkkinoiden tilanne ja yhteiskunnallinen konteksti. Laman aikana vakinaisen työpaikan saaminen oli poikkeuksellisen vaikeaa tehtävää. Konstruktiivisessa sopeutumisessa kysymys ei ollut työstä kieltäytymisestä.

Kaiken kaikkiaan työttömyys ratkaistuna ja taakse jääneenä kokemuksena näyttää olevan yhteydessä tietoisuuteen tulevaisuuden epävarmuudesta ja elämänhallinnan rajallisuudesta. Elämän rikkaaksi kokemista ei kuitenkaan voi ennustaa vain työmarkkinoihin liittyvän aseman perusteella.

Pohdinta

Tutkimuksen teoreettisista näkökulmista *sosiaalinen ulkopuolelle jääminen* (Kronauer 1998) tarjosi laajimman ja syrjäytymisriskin kasautumismallissa käytännöllisimmän tarttumapinnan työmarkkinoilla kuvatun toiminnan tarkastelulle. Työttömyyteen reagoimisen ja työttömyyden seurausten tarkastelussa teoria kuitenkin on puutteellinen etenkin hahmotettaessa henkistä hyvinvointia. Teorian sisältämät häpeä ja leimautuminen nousivat vain osittain esille, ja yhteydet henkiseen hyvinvointiin muodostuivat vuorovaikutuksen ulommilla kehillä. Keskeiset työttömyyden kokemusta muovaavat vuorovaikutuksen alueet olivat ansiotyö, perhe ja läheissuhteet. Sosiaalisen ulkopuolelle jäämisen teoria ei suoraanaisesti hahmota ansiotyöhön mahdollisesti sisältyviä muita kuin taloudellisia hyötyjä. Näkökulman käyttö terävöityi, kun se sijoitetaan työmarkkinakontekstiin.

Tutkimusaineisto rajoitti sosiaalisen ulkopuolelle jäämisen tarkastelua siksi, että sen kaikkiin luokkiin ei kertynyt tarpeeksi havaintoja. Työmarkkinoita, taloutta, sosiaalista eristymistä ja yhteiskunnan suodattavia mekanismeja pystyttiin kuitenkin tarkastelemaan riittävän laajasti. Havaintoja kertyi myös institutionaalisen ulkopuolelle jäämisen luokkaan. Näitä olivat esimerkiksi kuvailut siitä, kuinka pankit vaikeuttivat selviytymistä. Maantieteelliseen ulottuvuuteen

liittyivät puolestaan kuvailut siitä, kuinka työttömyyden aiheuttama talouden heikentyminen rajoitti liikkumista ja esimerkiksi työmarkkinainterventioihin osallistumista.

Toiminnan rajoittumisen hypoteesi (Fryer & Payne 1984) osoittautui myös päteväksi, sillä siinä painotetaan työttömyyden välittymistä talouden heikentymisenä sekä hahmotetaan työttömyyttä katkoksenä elämänurassa, jolloin tulevaisuuden suunnitelmat vaarantuvat. Hypoteesin etuna on sen aktiivinen ihmiskuva ja soveltuvuus eri elämänvaiheiden tarkastelemiseen. Rajoituksenä on yksilökeskeisyys. Hypoteesi ei sisällä oletuksia siitä, mitä toimintaympäristön yksilöä ohjaavat ja rajoittavat tekijät voisivat olla, jolloin selviytyminen voi määrittyä liiaksi yksilön varassa olevaksi prosessiksi.

Suhteellisen piilokurjistumisen hypoteesi (Jahoda 1982, 59) oli sekin osaltaan pätevä korostaessaan ansiotyötä instituutiona ja toiminnan alueena, jossa yksilöt voivat hyötyä ammatillisesta työstä sisällöistä. Toimittajilla kysymys oli ansiotyöstä toiminnallisena alustana, joka sisälsi ammatillisen statuksen ja roolin ja laajensi sosiaalisen horisontin yksilötasoa laajemmaksi siten, että työttömyyden menetykskokemus suhteutui suoraan näihin Jahoda (1982, 59) tarkoitamiin kokemuksen kategorioihin. Päällikköillä taas keskeiseksi määrittyi työuran näkökulmasta se, mitä ansiotyötä tekemällä saattoi tavoitella. Ansiotyön päättyminen muodostui etenkin päällikkömiehillä kokemukseksi saavutusten mitätöitymisestä sekä kunnian viemisestä aikaansaannoksilta ja ponnisteluilta. Tämän tutkimuksen perusteella ansiotyö asettamistaan vaatimuksista ja epäkohdistaan huolimatta antaa ja mahdollistaa yksilölle enemmän kuin vain palkkatulon.

Suhteellisen piilokurjistumisen hypoteesi perustuu talouden sivuuttamiseen, mikä työttömyyttä laajasti tarkasteltaessa muodostuu sen rajoitukseksi. Talouden merkitys on henkisen hyvinvoinnin ja työttömyyden kokemuksen muodostumisen kannalta suuri. Ongelma ei korjaannu mutta lieventyy sillä, että ansiotyön valta-asema yhteiskunnallisena instituutiona on perusteltu nimenomaan sen yhteydellä elämisen ja yksilöiden itsenäisyyden kannalta välttämättömään toimeentulon ansaitsemiseen (Jahoda 1984).

Tutkimuksessa käytetyistä kolmesta teoreettisesta näkökulmasta mikään ei yksin riittänyt työttömyyden ilmiön tarkastelemiseen, mutta

yhdessä ne avasivat laajemman näköalan, joka kattaa monipuolisesti työttömyyden kokemuksen muodostumisen ja työttömyydessä selviytymisen. Nämä kolme tasoa, yhteiskunta, ansiotyö ja yksilö, ovat perusasetelma työttömyyden tutkimiseksi. Teoreettiset näkökulmat auttoivat ymmärtämään, miksi työttömyys on selviytymistä vaikeuttava asetelma ja prosessi, jossa eksaktia rajaa tiukasti määritellyn hyvän ja huonon selviytymisen välillä ei ollut löydettävissä. Elämätilannetta helpottavienkin ratkaisujen ja tapahtumien jälkeen elämänkulku johti uusien selviytymisen haasteiden eteen.

Yhteiskunta- ja työvoimapolitiikkaa voidaan arvioida suhteessa ihmiskuvaan, jonka perusteella ja johon nähden toimenpiteet kohdennetaan. Tämän tutkimuksen valossa yksilöiden pyrkimys selviytyä ja elättää itsensä ja perheensä ansiotyötä tekemällä tai yrittämällä on vahva. Työttömyys ei muuta näitä selviytymispyrkimyksiä eikä yksilöiden käsityksiä siitä, että he ovat itsenäisiä toimijoita ja päättävät omasta elämästään. Kun tähän yhdistetään selviytymisen mahdollisuuden sinänsä kannustavaksi kokeminen, on yleistetty johtopäätös se, että työttömille pitää sanktioiden tai niiden uhkien asettamisen sijaan tarjota mahdollisuuksia ja näköaloja elämäntilanteen parantamiseen. Ammatillisesti se tarkoittaa, että jollei vakinaista työtä ole saatavilla tai paluu aikaisemmalle tai halutulle työuralle ei ole realistista, pitäisi mahdollisuuksia edelleen tarjota siten, että yksilön ammattitaitausta ja -orientaatio sekä itsenäisen toimijan asema tulevat huomioon otetuiksi.

Samalla huomio on kuitenkin syytä kiinnittää myös selviytymisen laatuun. Toimittajilla korostunut freelance-toiminta ja päällikköillä esiintynyt yrittäjätoiminta eivät yhteiskunnan makrotasolla tarjoa ratkaisuja työllistymisongelmiin ellei niihin sisälly tuottavan toiminnan näköalaa. Selviytymisen teoreettinen mahdollisuus voi johtaa myös laadultaan huonoon selviytymiseen ja toimia kynnyksenä muutoksen tarpeen harkinnalle. Näin ollen yleisemmin tarkasteltuna työtömien taloudellisen, tiedollisen ja sosiaalisen tuen tulisi toteutua siten, että pyrkimys selviytyä voi suuntautua elämäntilanteen parantamiseen sekä sen tavoittelemisessa mahdollisesti tarvittavan muutoksen tarpeen hahmottamiseen ja muutoksen hallintaan.

Työttömien selviytymisen tukeminen

Yhteiskunnan tukijärjestelmät näyttävät tämän tutkimuksen valossa saavuttaneen niille asetetut tavoitteet vain osittain. Siksi teemme vielä joitakin ehdotuksia työttömien selviytymisen tukemisen tehostamiseksi.

Tutkimus osoitti, että työttömien henkinen hyvinvointi voi joko ongelmien pitkittymisen ja kasautumisen tai yksittäisten tilannetekijöiden seurauksena alentua niin voimakkaasti, että toimintakyky lamautuu. Tällöin selviytyminen työmarkkinoilla voi alkaa vasta, kun henkisen hyvinvoinnin pohjatiloista on kyetty toipumaan. Henkistä pahoinvointia voidaan laajemmin tarkasteltuna ehkäistä kohdistamalla tukitoimet siten, että henkinen hyvinvointi kartoitetaan ja tarvittava tuki käynnistyy työttömyyden alkaessa ja sen mahdollisesti pitkittyessä työterveyshuollon tai muun perusterveydenhuollon sekä työvoimaviranomaisten yhteistyönä.

Tässä tutkimuksessa köyhyys oli yhteydessä toiminnan suuntautumiseen työmarkkinoiden ulkopuolelle. Taloudellinen, vaikka niukaksikin koettu pärjääminen puolestaan tuki toimintakykyä ja mahdollisuutta elämäntilanteen parantamiseen uudelleentyoilylistymistä tavoittelemalla. Toisaalta raja-alue koetun taloudellisen pärjäämisen ja köyhyyden välillä oli rahassa mitattuna pieni. Näin ollen kustannustehokasta yhteiskunnallista tukipolitiikkaa olisi estää työttömien taloustilanteen heikentyminen toimintakykyä rajoittavaksi ja lamauttavaksi köyhyydeksi.

Työttömyys näyttää työmarkkinoita kokonaisuutena tarkasteltaessa yhä useammin olevan rin-

nastettavissa ammatinvaihtoon. Siksi ammatillinen aikuiskoulutus on väline, jolla voidaan ehkäistä syrjäytymistä helpottamalla ja vakauttamalla epävakailta työurilla liikkumista. Toinen tärkeä koulutuspoliittinen taso on työelämässä toimivien osaamisen ja oppimisvalmiuksien tukeminen. Kolmanneksi työmarkkinoiden valitsevassa tilanteessa huomio on syytä kiinnittää myös keskiasteen koulutukseen. Tutkimuksen valossa siihen pitäisi sisällyttää nykyistä enemmän oppisisältöjä, jotka tukevat itsellistä toimintaa työmarkkinoilla freelancerina tai yrittäjänä sekä toimeentulon hankkimista useilta eri toimeksiantajilta.

Tutkimuksen jokaisessa kolmessa ajallisessa pisteessä (1993, 1995, 2011) esiintyy kuvauksia ikäsyrjinnästä työmarkkinoilla, joka on laajassa mitassa havaittu myös muussa tutkimuksessa (Virjo & Aho 2002, 91–92). Työmarkkinoiden nykyiset ohjauskeinot eivät ehkäise ikäsyrjintää. Voidaan arvioida, että yhteiskunnallisten ohjauskeinojen kehittämiseksi ja tehostamiseksi on lainsäädännön instrumentit mukaan lukien olemassa harkinnan tarve.

Tämän tutkimuksen perusteella sekä työttömillä toimittajilla että päälliköillä on valmiuksia, halukkuutta ja työmarkkinatoimintana ilmenevä pyrkimys palata ansiotoihin. Tutkimuksen yleiskuva tukee aikaisempia yhteiskunnallisissa keskustelussa esitettyjä käsityksiä siitä, että työttömät muodostavat työvoimareservin, jolloin koulutettujen ja ammattitaitoisten toimihenkilöiden työllistäminen on kustannustehokas tapa pidentää työuria ja tukea yksilöiden henkistä hyvinvointia.

KIRJALLISUUS

- Alasuutari, Pertti: Laadullinen tutkimus. Jyväskylä: Gummerus, 1994.
- Bakke, E Wight: The unemployed worker. A study of the task of making a living without a job. London: Archon Books, 1969. [Alkup. New Haven: Yale University Press, 1940.]
- Bertaux, Daniel & Kohli, Martin: The life story approach: a continental view. *Annual Review of Sociology* 10 (1984): 1, 215–237.
- Bruner, Jerome: Life as narrative. *Social Research* 71 (2004): 3, 691–709.
- Burchell, Brendan: The effects of labour market position, job insecurity, and unemployment on psychological health. In Duncan Gallie, Catheri-

- ne Marsh & Carolyn Vogler (eds.), *Social change and the experience of unemployment* (188–212). Oxford: University Press, 1994.
- Creed, Peter A. & Klisch, Jan: Future outlook and financial strain: testing the personal agency and latent deprivation models of unemployment and well-being. *Journal of Occupational Health Psychology* 10 (2005): 3, 251–260.
- Creed, Peter A. & Muller, Juanita: Psychological distress in the labour market: shame or deprivation? *Australian Journal of Psychology* 58 (2006): 1, 31–39.
- Fryer, David: The social psychology of the invisible: an interview with Marie Jahoda. *New Ideas in*

- Psychology 4 (1986): 1, 107–118.
- Fryer, David: Poverty stricken? A plea for a greater emphasis on the role of poverty in psychological research on unemployment and mental health in social context. In C.H.A. Verhaar & L.G. Jansma (eds.): *On the mysteries of unemployment: causes, consequences and policies*. Studies in operational regional science 10 (191–208). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1992.
- Fryer, David: The simultaneity of the unsimultaneous: a conversation between Marie Jahoda and David Fryer. *Journal of Community and Applied Psychology* 8 (1998): 2, 89–100.
- Fryer, David & Fagan, Rose: Toward a critical community psychological perspective on unemployment and mental health research. *American Journal of Community Psychology* 32 (2003): 1–2, 89–96.
- Fryer, David & Payne, Roy: Proactive behaviour in unemployment: findings and implications. *Leisure Studies* 3 (1984): 3, 273–295.
- Halvorsen Knut: Impact of re-employment on psychological distress among long-term unemployed. *Acta Sociologica* 41 (1998): 3, 227–242.
- Halvorsen, Knut: Employment commitment among the long-term unemployed in Norway: is a “culture of dependency” about to develop? *European Journal of Social Work* 2 (1999): 2, 177–192.
- Iversen, Lars & Sabroe, Svend: Psychological well-being among unemployed and employed people after a company closedown: a longitudinal study. *Journal of Social Issues* 44 (1988): 2, 141–152.
- Jahoda, Marie: *Employment and unemployment. A social-psychological analysis*. Cambridge: University Press, 1982.
- Jahoda, Marie: Social institutions and human needs: a comment on Fryer and Payne. *Leisure Studies* 3 (1984): 3, 297–299.
- Jahoda, Marie: Manifest and latent functions. In Nigel Nicholson (ed.): *The Blackwell encyclopedic dictionary of organizational behavior* (317–318). Malden (MA): Blackwell Business, 1998.
- Jahoda, Marie & Lazarsfeld, Paul F. & Zeisel, Hans: *Marienthal. The sociography of an unemployed community. (With a new introduction by Christian Fleck)*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2002. [Alkup. “Die arbeitslosen von Marienthal.” Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1933.]
- Kiander, Jaakko: Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. 1990-luvun talouskriisi Suomen Akatemian tutkimusohjelma. VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, 2001.
- Kieselbach, Thomas: Long-term unemployment among young people: the risk of social exclusion. *American Journal of Community Psychology* 32 (2003): 1–2, 69–76.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: *Työtön tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Hanki ja Jää / Kustannusosakeyhtiö Tammi, 1998.
- Kronauer, Martin: “Social exclusion” and “underclass” – new concepts for the analysis of poverty. In Hans-Jürgen Andreß (ed.), *Empirical poverty research in a comparative perspective* (51–75). Aldershot: Ashgate, 1998.
- Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.): *Työttömän tarina*. Kansanelämän kuvauksia 38. Helsinki: SKS, 1993.
- Lahelma, Eero: Unemployment, re-employment and mental well-being. A panel survey of industrial jobseekers in Finland. *Scandinavian Journal of Social Medicine, Supplementum* 43 (1989): 1–170.
- Lahelma, Eero: The patterning of responses to unemployment: deprivation and adaptation. In *Economic change, social welfare and health in Europe*. WHO Regional publications. European series 54 (5–22), 1994.
- Lampard, Richard: An examination of the relationship between marital dissolution and unemployment. In Duncan Gallie, Catherine Marsh & Carolyn Vogler (eds.): *Social change and the experience of unemployment* (264–298). Oxford: University Press, 1994.
- McKee-Ryan, Frances M. & Song, Zhaoli & Wanberg, Connie R. & Kinicki, Angelo J.: Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study. *Journal of Applied Psychology* 90(1) (2005): 53–76.
- Paul, Karsten I. & Moser, Klaus: Unemployment impairs mental health: meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior* 74 (2009): 3, 264–282.
- Raito, Petteri: Toimittajien ja keskiöjohdon kokemukset ja selviytyminen työttömyydessä 1990-luvun alkupuolen laman aikana. Ammattiryhmiä vertaileva pitkittäistutkimus. Hjelt-instituutti. *Kansanterveystieteen julkaisuja M214*. Helsingin yliopisto, 2012.
- Selenko, Eva & Batinic, Bernad & Paul, Karsten: Does latent deprivation lead to psychological distress? Investigating Jahoda’s model in a four-wave study. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 84 (2011): 4, 723–740.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka: *Puhujakuva: enonsiaation rakenteet*. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia, sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys* (96–126). Helsinki: Gaudeamus, 1997.
- Vilkko, Anni: Omaelämäkertojen analysoiminen kerromuksina. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.): *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta* (81–98). Helsinki: Gaudeamus, 1990.
- Virjo, Ilkka & Aho, Simo: *Ikääntyvien työllisyys 1990-luvulla*. Rekisteritutkimus yli 50-vuotiaiden erityisongelmista työmarkkinoilla. Työpoliittinen tutkimus 242. Helsinki: Työministeriö, 2002.
- Vähätalo, Kari: *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus, 1998.
- Warr, Peter: *Work, unemployment and mental health*. Oxford: Clarendon press, 1987.
- Warr, Peter & Jackson, Paul: Adapting to the unemployed role: a longitudinal investigation. *Social Science and Medicine* 25 (1987): 11, 1219–1224.

TILASTOLÄHTEET

Suomen virallinen tilasto (SVT). Työvoimatilasto. Vuosikatsaus 1990. Työmarkkinat 1991:5. Helsinki: Tilastokeskus.
Suomen virallinen tilasto (SVT). Työvoimatilasto. Vuosikatsaus 1994. Työmarkkinat 1995:5. Helsinki: Tilastokeskus.
Suomen tilastollinen vuosikirja 1996. Helsinki: Tilas-

tokeskus.

Suomen virallinen tilasto (SVT). Kuluttajahintaindeksi (verkkojulkaisu). ISSN 1796–3524. 2009. Helsinki: Tilastokeskus.
Rahanarvonkerroin 1860–2009. www.stat.fi. Helsinki: Tilastokeskus.

ENGLISH SUMMARY

Petteri Raito & Eero Labelma: How unemployed journalists and middle managers coped during the 1990s recession (Työttömien toimittajien ja keskijohdon selviytyminen 1990-luvun laman aikana)

This study follows the formation of unemployment experiences and coping with unemployment from the 1990s recession up to 2011 by comparing unemployed journalists and middle managers. The theoretical approaches used were a) the theory of social exclusion, b) the relative deprivation hypotheses and c) the agency restriction hypotheses. These approaches opened up three perspectives on unemployment and coping with unemployment, viz. the social and labour market context, the wage employment institution, and economic and individual-level activity.

Analysis of the datasets collected in 1993, 1995 and 2011 showed that the most important coping resources in both occupational groups were professional background, skills accumulated during the professional career and professional identity. Both journalists and middle managers drew repeatedly, also in long-term unemployment, on these resources in the choices and decisions they made in the labour market, and their coping paths diverged accordingly. The journalists' coping strategy depended on active involvement in the freelance market. The middle managers' coping strategy leaned towards seeking permanent employment, attending professional training and in part towards self-employment.

Coping with unemployment is best understood as a process that involves alternating active and passive stages. For freelance journalists, for instance, success with selling stories was associated with improving mental well-being. Access to the freelance market was a definite advantage for journalists at the onset of unemployment. For middle managers, the path to unemployment was more straightforward. However in both groups mental well-being deteriorated with the prolongation of unemployment.

This research shows that it is crucial to provide people who are out of work with opportunities for coping and to support them so that they can see the possibility of life-improving changes. At the individual level, professional reorientation is a more profound change than is generally assumed. In the situation of uncertainty that comes with unemployment, setting out to pursue something entirely different is considered a riskier venture than relying on existing strengths. Financial sanctions prompt people into action, but they are not experienced as encouraging but rather threatening: if they materialize, they are liable to lead to a deterioration in mental well-being and to greater difficulties in coping. Based on this research both unemployed journalists and middle managers have both the skills and the desire to return to gainful employment.

Keywords: unemployment, coping, white-collar, journalist, manager